

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ,
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ
САКРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ (НА ПРИКЛАДІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ
ОБЛАСТІ)»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geo1-M18z
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
за освітньою програмою Географія
Припула Віра Анатоліївна

Керівник:
Мендерецький В.В., доктор педагогічних наук,
професор

Рецензент:
Придеткевич С.С., кандидат географічних наук

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОДНОГО СТОКУ	
РІЧОК	7
1.1. Сутність поняття сакральний ландшафт	7
1.2. Класифікація та структура сакральних ландшафтів	11
1.3. Методика дослідження сакральних ландшафтів	16
1.4. Правила техніки безпеки	20
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗМІЩЕННЯ САКРАЛЬНИХ	
ЛАНДШАФТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	22
2.1. Групи чинників формування сакральних ландшафтів	22
2.2. Природно-географічні чинники	24
2.3. Історико-географічні чинники	27
2.4. Суспільно-географічні чинники	32
РОЗДІЛ 3. ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ САКРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ	
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	39
3.1. Хмельницька область у структурі районування сакральних ландшафтів	39
3.2. Територіально-конфесійна та функціонально-генетична структура	
сакральних ландшафтів регіону	44
3.3. Сакрально-географічне районування Хмельницької області	49
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ	
САКРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	53
4.1. Проблеми використання сакральних ландшафтів регіону	53
4.2. Перспективні шляхи використання сакральних ландшафтів регіону	55
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	70

Додаток А. Сакральні об'єкти Хмельницької області, які є пам'ятками архітектури національного культурного надбання	70
Додаток Б. Територіально-конфесійна структура релігійних організацій Хмельницької області	72
Додаток В. Показники територіальної концентрації найчисленніших релігійних конфесій у Хмельницькій області	73
Додаток Г. Показник інтенсивності релігійної діяльності у адміністративних районах Хмельницької області	74
Додаток Д. Сакральні об'єкти Хмельницької області.....	75
Додаток Е. Проблеми і перспективи розвитку сакрально-географічних районів Хмельницької області.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дослідження сакральних ландшафтів мають міждисциплінарний характер, оскільки охоплюють широке коло питань, що належать до різних наукових дисциплін. Проте, саме географічний підхід дозволяє найбільш досконало окреслити основні риси територіальної організації сакральних ландшафтів та визначити проблеми та перспективи їх використання.

Територіальна організація сакральних ландшафтів Хмельницької області характеризується неоднорідністю конфесійної структури, походження та напрямів їх використання. Відповідно, актуальним науковим завданням є виявлення факторів і особливостей формування та розміщення сакральних просторів з метою обґрунтування перспективних шляхів їх поліфункціонального використання.

Територія дослідження характеризується вигідним географічним положенням та володіє значними сакральними ресурсами (велика кількість релігійних об'єктів, паломницьких центрів) для розвитку релігійної діяльності, релігійного туризму та паломництва.

Таким чином, актуальність дослідження набуває особливого значення саме зараз, коли почалося духовне відродження населення і свобода віросповідання. З іншого боку вивчення і популяризація сакральних ландшафтів є поштовхом для розвитку додаткових напрямів туристично-рекреаційної сфери.

Метою дослідження дипломної роботи магістра є встановлення чинників формування, територіальної організації, проблем та перспектив використання сакральних ландшафтів Хмельницької області.

Для досягнення мети необхідно було виконати такі **завдання**:

- розкрити сутність поняття та вказати основні класифікації сакральних ландшафтів;

- вказати основні групи чинників формування сакральних ландшафтів;
- визначити місце природно-, історико- та суспільно-географічних чинників формування та розміщення сакральних ландшафтів Хмельницької області;
- охарактеризувати структуру територіальної організації сакральних ландшафтів досліджуваного регіону;
- встановити основні проблеми та перспективні напрями використання сакральних ландшафтів Хмельниччини.

Об'єкт дослідження – сакральні ландшафти Хмельницької області.

Предмет дослідження – територіально-часові особливості формування та використання сакральних ландшафтів Хмельницької області.

Методи дослідження. Для дослідження сакральних ландшафтів використовувались загальнонаукові та конкретнонаукові методи дослідження. Серед міждисциплінарних методів використано системний аналіз і синтез, методи індукції, дедукції, літературний, статистичний, динамічного та системно-структурного аналізу. Серед конкретнонаукових (спеціальних) методів використано методи історико-географічного аналізу, порівняльно-географічний, таксономічного групування, картографічний тощо.

Наукова новизна. Для території Хмельницької області вперше систематизовано та встановлено особливості територіально-конфесійної, генетичної та функціональної структури сакральних ландшафтів, зокрема полімасштабної територіально-конфесійної неоднорідності, переважання релігійних сакральних об'єктів, монофункціональності у їх використанні;

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані у навчальному процесі вищих навчальних закладів, у практичній діяльності державних структур (Державного комітету України у справах релігій, обласних (регіональних, міських) управлінь (відділів) у справах релігій) для оптимізації процесів територіального управління. Робота може бути інформаційним джерелом для прийняття рішень щодо використання

сакральних ландшафтів керівниками релігійних та туристичних організацій Хмельницької області.

Обсяг і структура дипломної роботи магістра. Робота викладена на 77 сторінках машинописного тексту. Складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 62 найменування та 6 додатків.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження територіальної організації, проблем та перспектив використання сакральних ландшафтів Хмельницької області дозволяє нам сформулювати такі висновки:

1. Сакральний ландшафт – це специфічна територіальна структура, що характеризується зосередженням природних або створених людиною об'єктів з особливими духовними властивостями, які використовуються населенням, і виконує комунікативну, консолідуючу, лікувальну, захисну та природоохоронну функції. Класифікація сакральних ландшафтів здійснюється за такими критеріями: територіальним (за територіальним масштабом), генетичним (за походженням), функціональним (за їх використанням). Територіальна класифікація передбачає виділення сакральних мікро-, мезо- та макроландшафтів, генетичні – природні, релігійні та історичні сакральні ландшафти; функціональна моно- та поліфункціональні сакральні ландшафти.

2. Чинники виникнення, поширення та використання сакральних ландшафтів доцільно об'єднати в чотири групи:

- 1) об'єктивні та індивідуально-суб'єктивні;
- 2) внутрішні та зовнішні;
- 3) глобальні, державні та регіональні;
- 4) природно-географічні, історико-географічні та суспільно-географічні.

3. На ранніх етапах освоєння території місцеві вірування склалися переважно під впливом природних чинників. Найістотнішими природними факторами, що вплинули на розвиток сакральних ландшафтів регіону є: природні умови (рельєф, сприятливий клімат і т.п.); забезпеченість території мінеральними ресурсами, рослинами, іншими об'єктами, що наділені «лікувальними» властивостями; географічне положення; мальовничі краєвиди.

Історичний чинник пов'язаний із розвитком держави і регіону, що сформувало такі етапи формування сакральних просторів Хмельницької області: язичницький (дохристиянський) етап; період Київської Русі;

литовсько-польський період; доба Гетьманщини; доба імперії; радянська доба; сучасний етап.

Із групи суспільно-географічних чинників, що відіграли роль у формуванні і розвитку сакральних просторів території дослідження виділяють етнічний, релігійний, політичний, соціальний, психологічний.

4. Хмельницька область характеризується територіальною конфесійною неоднорідністю, проте із кількісною перевагою православних сакральних об'єктів. В генетичній структурі переважають релігійні сакральні ландшафти. Більшість з них представлено культовими спорудами – пам'ятками архітектури. Найпоширенішими сакральними просторами природного походження на Поділлі є «цілющі» джерела. Історичні сакральні простори сформувалися на основі державного історико-архітектурних та меморіальних комплексів і окремих пам'ятників жертвам Голодомору та загиблим у Другій світовій війні.

У функціональному відношенні переважають монофункціональні сакральні ландшафти, які використовуються з релігійною метою. Поступово зростає частка поліфункціональних сакральних просторів, які поряд із релігійною метою використовуються для цілей релігійного туризму та паломництва. У розпорядженні релігійних організацій на території Хмельницької області перебуває близько однієї тисячі культових споруд.

5. Ефективне поліфункціональне використання сакральних ландшафтів Хмельницької області ускладнюється через наявність низки проблем, значною мірою пов'язаних із обмеженням їх використання лише для цілей релігійної діяльності. В цілому проблеми використання сакральних ландшафтів доцільно об'єднати в такі групи: проблеми інфраструктурного забезпечення, проблеми інформаційного забезпечення, проблеми ефективного регіонального менеджменту щодо використання сакральних просторів.

Сакральні простори Хмельниччини є перспективними для розвитку релігійної, туристичної, наукової діяльності та здійснення паломництва. Можливості використання сакральних просторів у туристичній діяльності

визначаються трьома ключовими складовими: ресурсним забезпеченням, споживанням та організацією використання.

Ресурсне забезпечення включає три види ресурсів – власне сакральні (релігійні) об'єкти як туристичні ресурси, туристично-інфраструктурні ресурси та інформаційні ресурси.

Оптимізація використання сакральних ландшафтів Поділля, зростання попиту на них та збільшення їхньої ролі у економічному розвитку регіону потребує:

- збереження та реконструкції сакральних об'єктів;
- проведення інформаційних заходів з популяризації використання сакральних ландшафтів;
- розвитку туристичної та транспортної інфраструктури регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаман Л.В. Дерев'яні храми як складова сакральних просторів Поділля / Л.В. Атаман // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2015. – Вип.27, № 3–4. – С.192–198.
2. Атаман Л.В. Особливості розміщення сакральних об'єктів Поділля / Л.В. Атаман // Економічна та соціальна географія. – Київ, 2014. – Вип. 1(69). – С. 232–238.
3. Атаман Л.В. Просторово-часовий аналіз скельних монастирів Поділля / Л.В. Атаман // Економічна та соціальна географія. – Київ, 2014. – Вип. 2 (70). – С. 220–227.
4. Атаман Л.В. Сакральні простори: поняття, характеристика / Л.В. Атаман // Географические аспекты устойчивого развития регионов : II международная научно-практическая конференция (Гомель, 23-24 марта 2017 г.) : Гомель : ГГУ им Ф. Скорины, 2017. – С. 38–41.
5. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик – Монографія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
6. Божук Т.І. Дослідження релігійних об'єктів для потреб туризму (методичні аспекти) / Т.І. Божук // Географія та туризм: наук. зап. – 2010. – Вип. 9. – С. 34–54.
7. Божук Т.І. Методичні аспекти визначення оцінки сакральних об'єктів для потреб туризму / Т.І. Божук // Вісник Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Серія «Економічні науки». – 2008. – Вип. 3. – С. 260–272.
8. Божук Т.І. Оцінка сакрально-туристичних об'єктів / Т.І. Божук // Науковий вісник Чернівецького національного університету. – 2008. – Вип. 391. – С. 197.
9. Бондаренко В.Д. Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи

оптимізації / В.Д. Бондаренко, В.С. Сленський, В.С. Журавський. – К. : Логос, 1996. – 37 с.

10. Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми / В.В. Вечерський. – К. : Наш час, 2007. – 271 с.

11. Вечерський В.В. Українські монастирі / В.В. Вечерський. – К. : Наш час, 2008. – 399 с.

12. Винокур І.С. Бакота: столиця давньоруського Пониззя // І. Винокур, П. Горішний – Кам'янець-Подільський : Центр поділезнавства, 1994. – 363 с.

13. Воловик В.М. Етнокультурні ландшафти : регіональні структури і природокористування / В.М. Воловик. – Вінниця : ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – 464 с.

14. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство : навчальний посібник. Частина І. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г.І. Денисик. – Вінниця : ПП «ТД Видавництво Едельвейс і К», 2012. – 336 с.

15. Денисик Г.І. Перлини Східного Поділля / Г.І. Денисик, Г.В. Чернова – Вінниця : ПП «Видавництво «Тезис», 2008. – 168 с.

16. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України : проблеми теорії, методології, практики / М.С. Дністрянський – Львів : Літопис, 2006. – 490 с.

17. Дуткіна О.П. Релігійне паломництво як перспективний вид туризму / О.П. Дуткіна // Туристичні ресурси України. Туристичний щорічник. – К. : ІТФПУ, 1996. – С. 112–116.

18. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму / В.К. Євдокименко – Чернівці : Прут, 1985. – 120 с.

19. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2016 року (Форма 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=133166&cat_id=47945.

20. Зінченко А.Л. Акти візитації монастирів та костьолів XVIII – перш. пол. XIX ст. / А.Л. Зінченко // Под. старовина. – 1993. – С. 205–213.

21. Исторические заметки о Свято-Троицком монастыре Подольской

епархии, что вблизи местечка Сатанова // Подольские Епархиальные Ведомости. – №1. – 1883. – С. 8.

22. Каганский В.Л. Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство / В.Л. Каганский. – Москва, 2003. – 320 с.

23. Калашник П. Забезпечення релігійних організацій культовими будівлями: нагальні проблеми / П. Калашник // Людина і світ. – № 7. – 1997. – С. 31–32.

24. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні: дис. кандидата географічних наук 11.00.02 / А.С. Ковальчук – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. – 252 с.

25. Ковальчук А.С. Географія релігії в Україні / А.С. Ковальчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 308 с.

26. Ковальчук А. С. Конфесійно-географічна характеристика релігійно-паломницьких об'єктів в Україні. Монографія / А.С. Ковальчук. – Львів : Фенікс, 2002. – 128 с.

27. Когатько Ю.Л. Методи дослідження географії релігій: доцільність використання, систематизація, потенціал картографічного та центрографічного методів / Ю.Л. Когатько // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія : Наук. зб. – 2009. – Вип. 56. – С. 30–36.

28. Когатько Ю.Л. Підходи до географічного дослідження релігійної діяльності та використання сакральних просторів / Ю.Л. Когатько // Економічна та соціальна географія : Наук. зб., 2010. – С. 59–64.

29. Когатько Ю.Л. Сучасні концепції та методи географії релігій / Ю.Л. Когатько // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: Збірник наукових праць. Херсон, – 2009. – С. 308–315.

30. Колодний А.М. Історія релігії в Україні : навч. посібник / А.М. Колодний, П.Л. Яроцький, Б.О. Лобовик / За ред. А.М. Колодного, П.Л. Яроцького. – К. : Товариство «Знання», КОО, 1999. – 735 с.

31. Корінний В.І. Скельні монастирі Середнього Подністер'я як комплексні геологічні та культурні історичні пам'ятки. / В.І. Корінний,

Л.В. Страшевська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – Вип 16. – С. 114.

32. Костащук І. Географія православних конфесій в Україні / І. Костащук // Людина і світ. – 2011. – №2. – С.10–15.

33. Кравців В. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В. Кравців, Л. Гринів, М. Копач, С. Кузик. – Львів : НАН України. ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.

34. Кузик С.П. Географія туризму: навчальний посібник / С.П. Кузик. – К. : Знання, 2011. – 271 с.

35. Лесик О. Замки та монастирі України / О. Лесик. – Львів : Світ, 1993. – 176 с.

36. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Київ: Наукова думка, 1993. – 126 с.

37. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні пам'ятки / Г.Н. Логвин. – К. : Мистецтво, 1968. – 461 с.

38. Любіцева О. Історичні аспекти розвитку географічних досліджень релігійної сфери / О. Любіцева, К. Мезенцев, С. Павлов // Історія української географії і картографії: Матеріали наук. конф. присвяченої 95-річчю від дня народження проф. В. Кубійовича (Тернопіль, 25-26 грудня 1995 р.). – Тернопіль : ТП, 1995. – С. 228–230.

39. Любіцева О.О. Туризмознавство : вступ до фаху : підручник / О.О. Любіцева, В.К. Бабарицька. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 336 с.

40. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України: Історичні мандрівки / О. Мацюк. – Львів : Центр Європи, 2005. – 192 с.

41. Мезенцев К.В. Теоретико-методологічні надбання української географії релігій / К.В. Мезенцев // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 3(2). – С. 87–94.

42. Павлов С.В. Географія релігій. Навчальний посібник для студентів

географічних і філософських факультетів / С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О.О. Любіцева. – Київ : Артєк, 1998. – 504 с.

43. Пламєницька О.А. Християнські святині Кам'янця на Поділлі / О.А. Пламєницька. – К. : Техніка, 2001. – 304 с.

44. Покотило В.Ф. Реакційна роль монастирів і церков / В.Ф. Покотило. – Мєна : матеріали Менського краєзнавчого музею, 1997. – 8 с.

45. Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 01.08.2001 №563.

46. Ровєнчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології і методики дослідження : монографія / І.І. Ровєнчак. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 240 с.

47. Ровєнчак І. Геокультурні аспекти конфесійно-географічного поділу України (на прикладі УГКЦ) / І. Ровєнчак. – Патріярхат. – 1996. – № 3. – С. 27–30.

48. Романчук С.П. Духовні функції ландшафтів у цивілізаційному процесі / С.П. Романчук // Вісник Київського університету. Географія. – Вип. 46. – К., 2000. – С. 12–14.

49. Романчук С.П. Сакральні ландшафти // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. – Київ, 1999. – С. 144–146.

50. Сварчевский А. Православное монашество Подолии IV- 30-е гг. ХХ века / А. Сварчевский. – Винница, 2009. – 32 с.

51. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский: историческое описание / Е.И. Сецинский. – Каменец-Подольск: Тип. С.В. Кульженко, 1895. – С. 126–158.

52. Сіцінський Є.Й. Муровані церкви на Поділлі / Є.Й. Сіцінський. – Л.; Кам'янець-Подільський, 1925. – 31 с.

53. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії / О.Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2001. – 555 с.

54. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні :

Навч. посіб. : у 3-х кн. / В.І. Ульяновський – Кн.1. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

55. Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви / Ю. Федорів. – Торонто : Б.В., 1990. – 210 с.

56. Христов Т.Т. Религиозный туризм : Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Т. Т. Христов. – М. : Изд. центр «Академия», 2005. – 288 с.

57. Шаблій О.И. Сакральная география: становление и проблемы развития / О.И. Шаблій, А.И. Висьтак // Проблемы территориальной организации общества : Тез. докл. – Пермь, 1999. – С. 27–28.

58. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О.І. Шаблій. – Львів, 2001. – 744 с.

59. Шевченко М.В. Природа сакральності ландшафту / М.В. Шевченко // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 458. – С. 51–56.

60. Шевчук Л.Т. Релігія в Україні: проблеми взаємовідносин церкви і держави / Л.Т. Шевчук // Історія релігій в Україні: Матеріали ІХ міжнар. конференції (11-13 травня 1999 р.) : Кн. 2. – Львів : Логос, 1999. – С. 216–221.

61. Шевчук Л.Т. Сакральна географія / Л.Т. Шевчук. – Львів : Світ, 1999. – 160 с.

62. Яроцький П.Л. Паломницький (релігійний) туризм в Україні: перспективи розвитку / П.Л. Яроцький. – К. : Релігієзнавство. Навчальний посібник, 2004. – 327 с.